

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет –
Одсек за историју, Нови Сад

DOI 10.5937/kultura2068137S

УДК 02:09(439)"10/14"(093.2)

930.85(439)"10/14"

оригиналан научни рад

СРЕДЊОВЕКОВНЕ БИБЛИОТЕКЕ НА ТЛУ ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ

Сажетак: У раду се даје кратак преглед средњовековних библиотека на тлу данашње Војводине. На основу извора, али и неких остатака, односно књига и рукописа који су и данас похрањени у библиотекама, са сигурношћу се могу истаћи три библиотеке. Једна је у богатој и славној цистерцитској опатији на Петроварадину, друга се налазила у Бачу који је био ренесансни центар југа Угарске. Крајем средњег века, насељавањем све већег броја Срба и манастир Крушедол имао је своју библиотеку. Осим ових постоје неке индиције да је библиотеку имао још у XI веку и византијски и бенедиктински самостан у Марошвару, односно у данашњем Банату. Из Бача и Крушедола и остало је по неколико књига које ће бити представљене.

Кључне речи: Бач, Крушедол, Петроварадин, библиотеке, Угарска, средњи век

Већ од доба првог угарског хришћанског краља Светог Стефана почеле су да се оснивају библиотеке у младој угарској краљевини. Прва и до данас најстарија библиотека је у најстаријем бенедиктинском самостану у Панонхалми. Током вишестолетног постојања ове значајне средњоевропске државе настајале су и нестајале бројне библиотеке. Ни јужна Угарска, којој је у средњем веку припадао и простор данашње северне српске покрајине Војводине, није била заобиђена у том смислу. Нажалост, за ово подручје података је сразмерно мало. Засигурно знамо за постојање три библиотеке: у цистерцитском самостану у Петроварадину,

---

у Бачу, где је столовао велики хуманиста надбискуп Петар Варади и у српском православном манастиру Крушедолу који су основали сремски Бранковићи 1508. године. Што се тиче књижног фонда нешто података постоји само за Бач и Крушедол, док је петроварадински попис књига потпуно непознат.

Међутим, на почетку вреди поменути једну претпоставку изнету у мађарским научним круговима да је и на тлу Баната постојала од раније једна библиотека и то у Марошвару. Наиме, за просторе данашњег Баната везује се делатност Светог Герхарда/Гелерта, венецијанског бенедиктинца и проповедника хришћанства у Угарској. Ради се о једној од најистакнутијих личности раног хришћанства у Угарској и првом бискупу Чанада од 1030. године, када је установљена ова бискупија која је током средњег века обухватала и подручје данашњег Баната. Занимљиво је поменути да је на тлу Баната у Оросламошу (данашње Банатско Аранђелово) постојао грчки (византијски) манастир у који је сам Гелерт преселио ове калуђере из Марошвара, десеторицу њих на челу са игуманом. У реченом пак Марошвару населио је бенедиктинце, којима је и сам припадао. Био је ванредно образован човек иза кога је остало само једно сачувано и данас познато дело, под насловом *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*. У науци постоји мишљење да је сам Гелерт, будући Венецијанац, знао можда и грчки језик, те да је читао и неку другу верзију Библије осим Вулгате. Поједини сматрају да је, иако за то не постоје директне потврде, своје образовање стекао у библиотекама у Венецији, али и Чанаду, Марошвару, па чак и да је имао додира са библиотеком византијских монаха у Оросламошу. На његово дело утицај су извршила и дела Псеудо-Дионисија Ареопагите. Због свега тога, постоји сасвим оправдана претпоставка, иако без директних изворних потврда, да је и тадашња, тек основана, бискупија у Чанаду, имала своју библиотеку али да су је поседовали и византијски манастири на тлу Баната.¹

Један од најугледнијих самостана на тлу читаве Угарске, а свакако најзначајнији римокатолички конвент на простору данашње Војводине у средњем веку била је цистерцитска опатија на Петроварадину посвећена Светој Марији,

---

1 Упоредити: детаљније разматрање са богатом изворном грађом и литературом код: Nemerkenyi, E. (2004) *Latin classics in medieval Hungary: eleventh century*, Debrecen-Budapest: CEU Press, pp. 83-90. Што се биографије Светог Гелерта тиче, осим бројних дела на мађарском језику видети: Canetti, L. (2000) Gerardo di Csanád, in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 53, 29. мај 2020. http://www.treccani.it/enciclopedia/gerardo-di-csanad_%28Dizionario-Biografico%29/ са великим бројем библиографских јединица на светским језицима.

односно самостан познат као *Belafons*. Током скоро три века узбудљиве историје овог самостана могу се издвојити бројне занимљиве епизоде. Ова је опатија била надалеко позната по производњи квалитетног сремског вина које су чак и извозили. Колико је ова опатија била богата сведочи да се за њене приходе и положај њеног опата борио чак и чувени кардинал Родриго Борџија, потоњи папа Александар VI. Петроварадински опат је, по изворима, био довољно богат и угледан да је могао да опреми читаву једну бандерију која је имала да се сукобљава са Турцима. Осим Борџије, у исто време, за овај конвент се залагао посебно и велики хуманиста и калочко-бачки надбискуп Петар Варади, о коме ће нешто касније бити речи у контексту Бача. Ова опатија уништена је турским освајањима у лето 1526. године, свега месец дана пре мохачке катастрофе.²

Управо у време речене борбе чувеног Борџије и надбискупа Петра Варадија датира и инвентар, односно попис добара у власништву опатије Свете Марије на Петроварадину. Датум је се у 23. децембар 1495. године и носи назив *Registrum factum vicesima tertia die mensis Decembris super res et bona ecclesie beatę Virginis Belefundatis Petriwaradiensis*. Пописани су литургијски предмети, затим разни објекти који се свакодневно користе, али и животне намирнице, стока, као и добра неког утврђења Њаш, али и самог петроварадинског утврђења. Занимљив је и помен сата који је послат на поправку Фабијану у Пешту. Поред свега реченог, у овом занимљивом инвентару налази се и помен књига. Нажалост, мало наслова се зна, и у питању су углавном добро познате књиге за црквену употребу. Нити један примерак из ове библиотеке није сачуван до данас, вероватно су уништене турским освајањем или неким каснијим походима и похарама остатака овог некада угледног самостана.

Што се књижног фонда тиче, ево шта је евидентирано у инвентару:

Item diversi et aliqua in voluminibus antiquissimi et inveterati LXVIII-укупно 69 различитих примерака књига. Нажалост нејасно је које су те *старе* књиге, вероватно дела Светих Отаца, посебно утемељитеља цистерцитскога реда, као и неки антички аутори и наравно пре свега разна

---

2 О историји ове опатије упоредити: Hervay, L. F. (1984) *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Roma: Editiones Cistercienses, pp. 133-140; Takács, M. (1989) *A bélakúti/péteváradai ciszterci monostor*, Újvidék: Forum, pp. 11-50; око борби за јурисдикцију над опатијом на Петроварадину видети: Paulović, R (1953) *Borba kalockog nadbiskupa Petra Varadija za Petrovaradinsku tvrđavu*, *Zbornik Matice srpske, Serija društvenih nauka* 6, Novi Sad: Matica srpska, str. 88-111.

издања Библије и других црквених дела. Будући да је овај запис дат сумарно, а да ниједна књига није сачувана, зна се, дакле, само број основног књижног фонда.

Item cista cum aliquibus litteris instrumentalibus – поред ових писама поменут је и оловни печат. Иако није директно везано за ову тему вреди поменути да је овај конвент, као уосталом и сви угледнији манастири у Угарској у средњем веку, био место јавне вере. Самим тим, имао је своју архиву у којој су се чували бројни документи.

Item missalia de pargameno VIII – осам мисала на пергаменту;

Item ewangelizarium I – један примерак еванђелистара;

Item epistolarium I – један епистолар (апостол, садржи апостолске посланице које се читају на богослужењима);

Item martirologium I – Правилно би требало *martirologium*, мартиролог, књига са светитељима Римокатоличке цркве;

Item breviarium de papiro I – један примерак бревијара у папиру.

Према овом попису и у самој цркви се налазило нешто књига, наравно пре свега литургијске садржине. То су били:

Item antiphonaria de pargameno V – пет антифонарија на пергаменту;

Item gradualia in pargameno III – три градуала, такође на пергаменту;

Item psalteria in pargameno III – три псалтира на пергаменту;

Item colectarium in pargameno I – *Collectaneus/Colectarium* је такође врста црквене књиге која се користи при мисним прославама. У Петроварадину је постојао један на пергаменту по овом попису;

Item lectionalia in pargameno II – Један примерак лекционара на пергаменту.

Дакле, видљиво је да од књига за које се зна наслов, су све посвећене свакодневной богослужбеној употреби. Нажалост, њихову лепоту, илуминације, повез и целокупан изглед и садржај, остаће заувек непознати.³

---

³ Документ самог инвентара је објавио и описао: Rasztik, T. A Péterváradí apátság leltára 1495-ből. (Adalékok középkori ciszterci monostoraink anyagi kultúrájához), in: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*, ed. Csukovits, E.

На тлу данашње Војводине, у Бачкој и Срему, постојале су још две библиотеке, од чијег књижног фонда постоје и данас неки остаци било рукописних, било штампаних књига. Како је ово подручје доиста током целокупне своје историје било простор прожимања народа, држава и култура, то је још интересантнија чињеница да су међу преостале две библиотеке једна која је била при катедрали римокатоличке надбискупије у Бачу, док је друга била прва српска библиотека уз најстарији фрушкогорски манастир Крушедол. Библиотека у Бачу везана је за свестрану ренесансну личност надбискупа Петра Варадија, док су за Крушедол били везани наследници и утемељивачи српске културе у Срему, династија Бранковића. Хронолошки старија је библиотека у Бачу, а будући да је мање познат, на почетку ће бити неколико речи о помињаном надбискупу Варадију.

Петар Варади је рођен највероватније 50-их година XV столећа, а и он и његова браћа Павле и Матија остварили су значајне црквене и световне каријере, а породица је могуће била племићког порекла, на шта упућује једна повеља из 1480. године. Петар је детињство и младост провео у Великом Варадину, где је можда и рођен зато је вероватно имао презиме Варади. Стасавао је уз тамошњег бискупа и угледног барона и ренесансног интелектуалца Ивана Витеза и стицао образовање у ондашњем значајном хуманистичком центру Угарске. Када је Иван Витез 1465. године постао острогонски надбискуп повео је и тада већ каноника Петра са собом. Захваљујући овим приходима и пребендама од канониката, као и свесрдној помоћи надбискуповој, Петар Варади је отишао на студије у Болоњу где је студирао канонско право, реторику и политику. По повратку са студија започела је његова политичка и црквена каријера. Прво је постао секретар краљевске канцеларије, вероватно око 1474. године, а затим све до 1480. године је од краља добио низседа у четири жупаније (барањској, вуковској, керешкој, шомођској), а од папе низ црквених функција, поставши врло угледан, али и богат. Постао је најпре препозит Ђулафехервара, као и опат две врло богате и славне угарске опатије Сентјоб и Дунафелдвар. Врхунац његове црквене каријере уследио је пре 5. септембра 1480. године, јер од тада је Петар Варади избрани калочко-бачки надбискуп, а то је коначно потврдио и папа Сикст IV 16. фебруара 1481. године. Непуних месец дана касније послао му је и палиј, а две године касније и

(1998), Budapest: Magyar országos levéltár, pp. 197-216, нарочито стр. 204, 210, 215-216, где су пописани за ову тему битни предмети. Коментари и опис појединих врта литургијских књига у главном тексту су од стране аутора овог прилога.

кардиналски шешир. Успоном надбискупа Варадија и Бач је постао значајно место, не само као конкатедрала његове надбискупије, већ је Бач био готово стална резиденција Петра Варадија. Обновљена је тврђава, те је Бач постао не само духовни, него и културни центар, као и једно од средишта ренесансе у Угарској. Напоменимо да је Варади био и у сукобу са краљем Матијом Корвином, чак и у заробљеништву и након краљеве смрти је враћен на своју позицију. Након 1490. године организовао је и одбрану јужних граница Угарске од Турака, а преминуо је 1502. године.⁴

Што се преосталих књига из његове библиотеке тиче, а то је у фокусу нашег рада, у питању је следећих неколико наслова који су сачувани или остали познати. Хронолошки најстарија сачувана књига из библиотеке надбискупа Петра Варадија јесу *Писма Светог Хијеронима*, односно *Јеронима*, у оригиналу *Hieronymus, Epistolae, Pars I, ed. Johannes Andreas, Romae, Pannartz, 1476; Pars II, Romae, Lauer, 1479*. У питању је, као што се назире из наслова, двотомно дело, чији је први том штампан 1476. године од стране Арналда Панарца (коме је ово било и последње дело које је штампано), а други три године доцније од стране Георгија Лауера, оба штампара су деловала у Риму. На почетку првог тома налази се и предговор још једног класичног аутора – Руфина Аквилејског. Историја и место где се ова књига данас налази су потпуно непознати. Ову књигу открио је Елемир Варју 1910. године у аукцијском каталогу куће *Joseph Bayer & Co.* у Франкфурту, где је и насловна страна ове књиге приказана. На њој је Варадијев грб⁵, али је насликан и шешир, због чега се сматра да је књига дошла у његово власништво

---

4 Од његових биографија и веома обимне литературе о овој личности упућујемо на две најсвеобухватније, у којима је сабрана сва литература и доступни извори, то је: Udvardy, J. (1991) *A kalocsai érsekék életrajza (1000–1526)*, Köln: Görres Gesellschaft, pp. 335–402; и у најновије време његова најкомплетнија биографија: Véber, J. (2016) *Két korszak határán, Váradi Péter humanista főpap, kalocsai érsek pályaképe*, Pécs-Budapest: Krónosz kiadó–Magyar történelmi társulat, pp. 12–145; будући да су ова дела на мађарском језику, те нису доступна широј публици постоји кратак биографски осврт на немачком: Csapodi-Gárdonyi, K. (1977) *Die Reste der Bibliothek eines ungarischen Humanisten*, Peter Váradi, Gutenberg Jahrbuch, Bd. 52. Mainz: Gutenberg-Gesellschaft, p. 363, а у најновије време и на српском језику: Стојковски, Б. Библиотека калочко-бачког надбискупа Петра Варадија, *Антика и савремени свет данас*, зборник радова, ур. Марицки Гађански, К. (2016), Београд: Друштво за античке студије Србије, стр. 313–316.

5 Грб надбискупа Петра Варадија је плаво-сребрни штит, где се на горњем (плавом делу) налазе две златне звезде, а на доњем делу љиљан. Изнад овог грба налази се надбискупски процеснијски крст: Véber, J. (2006) *Váradi cimer használatáról Turul 79*, Budapest: Magyar Történelmi Társulat, pp. 75–78.

у време када је постао кардинал, мада има мишљења да је шешир надбискупски и да у то време нису била утврђена правила ношења самих шешира. Писма овог великог римског писца и хришћанског светитеља била су веома популарна у средњем веку, и хуманисти су их врло радо читали, а сам Јероним је имао велики утицај на средњовековну културу уопште, као и на цркву.⁶

Хронолошки следећа књига је инкунабула *Theophylactus [Pseudoathanasius]: Enarrationes in epistolas S. Pauli* у Риму 1477. године код Хана. Данас се ово дело чува у Бодлеанској библиотеци у Оксфорду, и на њој се налази грб надбискупа Петра Варадија. Већ као што се да закључити из наслова, у питању су коментари на посланице Светога апостола Павла са коментарима архиепископа Теофилакта Охридског (1050–1107), а које се приписују Светом Атанасију. Овде је у питању дакако латинско издање у преводу са грчког језика од стране приора цркве Светог Балбина у Риму и библиотекарка Христофора де Персоне.⁷

У библиотеци у Бачу било је похрањено и следеће значајно средњовековно дело, штампано у Венецији код Јенсона 1479. године. У питању су *Gregorius IX, Decretales cum glossa Bernardi Parmensis*, једно од најбитнијих дела (компилација) из области канонског права у средњем веку, али и у савременом периоду све до данас. У наслову споменути папа Гргур IX је на овом положају био у периоду од 1227. до 1241. године, изузетно је важан због оснивања инквизиције и ширења доминиканског и фрањевачког реда. За време овог папе доминиканац Рајмунд од Пенјафорте је саставио *Liber decretalium extra Decretum vagantium* или краће *Liber extra (vagantium)*, познато под именом *Decretales* која је завршена 1234. године. У овом спису је дефинисана централна улога папства у правном поретку Римокатоличке цркве и представљају окончање обимног посла које је започео још Грацијан средином XII века. Декрета има укупно 195, а одnose се већином на кривично, процесно и грађанско канонско право. Ово дело садржи и одлуке бројних концила, као и разноврсне папске декрете.⁸

---

6 Hoffmann, E. (1992) *Régi magyar bibliofelek, Hasonmás kiadás és újabb adatok szerkesztette Wehli, T.* Budapest: MTA Művészettörténeti kutatóintézet, pp. 131-134; Udvardy, J. нав. дело, р. 382; Csapodi-Gárdonyi, K. нав. дело, pp. 365, 367; Véber, J. нав. дело, стр. 111.

7 Csapodi-Gárdonyi, K. нав. дело, стр. 367; Véber, J. нав. дело, стр. 117; Стојковски, Б. нав. дело, стр. 317 са биографијом де Персоне.

8 О самом делу, његовом историјату и значају упоредити основне податке код: Powell, J. M. (2002) *Decretales, New Catholic Encyclopedia*, Vol. 6, Fri-Hoh. Detroit-New York: Gale, pp. 495-498 са додатном литературом. О папи Гргуру IX видети: Bautz, F. W. Gregor IX Papst, *Biographisch-Biblio-*

Један примерак овог знаменитог дела припадао је и надбискупу Петру Варадију о чему сведочи и његов грб који се ту некада налазио на насловној страни овог рукописа, а који је касније прецртан. Сама књига је настала у радионицама северноиталијанских мајстора у типично ренесансном стилу, али су илуминације изгледа рађене у Будиму код истих мајстора код којих је илустровано и чувено дело *Бревијаријум* Доминика Калманчехија. На грбу се не налазе знаци надбискупскога достојанства, што се доводи у везу са спором који је око ове катедре имао Петар Варади са Јованом Арагонским, а који је готово истовремено желео да заузме ову важну црквену функцију, због чега је одложено именовање Варадија. Изгледа да је и илуминација ове књиге вршена управо у време када се још није знало са пуном сигурношћу да ли ће Петар Варади и постати надбискуп. Велика вредност је што се на овој књизи налази низ коментара Петра Варадија, а један се посебно издваја. Наиме, крај записа који говори о недостојном животу прелата, Петар Варади је дописао свој коментар *In Hungaria nostri episcopi quid merentur, lege hic-У Угарској шта заслужују наши бискупи овде прочитaj!* Друга занимљивост јесте да је ова књига откривена тек 1980. године, а чува се у збирци старих и ретких књига Универзитетске библиотеке *Лоранд Етвеш* у Будимпешти.⁹

Две књиге из Варадијеве бачке библиотеке откривене су у граду Клужу, у данашњој Румунији, од стране румунско-мађарског историчара Жигмунда Јакоа 1958. године. Једна представља коментаре на целу Библију и књига је штампана 1481. године у Нирнбергу од стране Антона Кобергерера. Аутор ових коментара је фрањевац Никола де Лира и књига је позната као *Postilla* односно *Postilla super totam Bibliam*. Ова лепа књига је богато украшена са низом минијатура и илустрација, као и пуно стилизованих иницијала. На овој књизи налази се и добро пзнати лик краља Соломона, а постојало је мишљење да је овај лик начињен по узору на надбискупа Петра Варадија. Друга књига је позната *Naturalis Historia* великог римског учењака Плинија Старијег, штампана у Парми исте 1481. године, у штампарији код Портилија. Ово је дело било украшено цвећем које је личило на љиљане који су се налазили у грбу Петра Варадија. Ову књигу помињао

---

graphisches Kirchenlexikon, 2 ed. Bautz, F. W. (1990), Hamm: Bautz, cols. pp. 317–320.

9 Књига се чува данас под сигнатуром *Gregorius IX. papa Decretales, ELTE Egyetemi Könyvtár*, Inc. 65; Véber, J. нав. дело, стр. 112-115 са додатном литературом; Стојковски, Б. нав. дело, стр. 318-319 са литературом.

је и Филипо Бероалдо, код кога су се школовали штићеници надбискупа Варадија.¹⁰

Наредна књига која је била у власништву Петра Варадија у Бачу је латински превод *Мојсијевог живота* чији је аутор један од највећих кападокијских светих отаца ране Цркве Свети Григорије Ниски. Ово дело је посебно имало велики углед у монашком свету у целој хришћанској васељени, стога је било радо читано и међу римокатоличким редовницима. Аутор овог латинског превода је Георгије Трапезунтски, један од Византинаца што су још пре пада Цариграда отишли у Италију. Он је прешао на римокатоличанство још 1426. године и постао угледни хуманиста, пријатељ италијанских ренесансних делатника, као и владара и папа. Овај манускрипт је писан на пергаменту, полукурзивом, украшен белим фирентинским украсима у облику плетених лоза, и на њему се налази за нас изузетно важан датум *Bachie XII. october 1495*, што сведочи да је књига доиста и била на тлу данашње Војводине. Иако је написано знатно раније, тад је пристигло у Бач вероватно. Књигу је открила Едита Хофман у Болоњи, понајвише захваљујући Јозефу Фогелу, који се доста бавио историјом угарских библиотека и оновремених књига.¹¹

Свакако најпознатија и најдрагоценија књига из ове библиотеке и једина која је у посед Петра Варадија дошла након његовог пуштања на слободу јесте *Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis*. Ова инкунабула се данас чува у Државној Сечењијевој библиотеци у Будимпешти, на будимској тврђави. Овај мисал, односно литургикон настао је за катедралу у Острогону, а Венецији га је речене 1498. године штампао Ђовани Спајери, односно *de Spira*. У изради овог мисала је учествовао и будимски библиотекар онога времена Јован Пап. *Missale Strigoniense* Петра Варадија је позлаћена књига, која садржи укупно 250 страна пергамента писаних готицом. Што се њене садржине тиче, вреди поминути да се у њој налази и прослава само Светог Павла, коме је и катедрала у Бачу била посвећена, а не како је уобичајено и често заједничко мисно славље двојице апостола – Светих Петра и Павла. Белешке на самој инкунабули сведоче

---

10 Jakó, Zs. (1958) Váradi Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott, *Magyar könyvszemle*, 74. évf. 5. foly. 4. sz., Budapest: MTA BTK Irodalomtudományi Intézete-Országos Széchényi Könyvtár, pp. 345-350; Véber, J. нав. дело, стр. 111.

11 Csapodi-Gárdonyi, K. нав. дело, стр. 367; Stojkovski, B. Egy bizánci könyv a reneszánszi Bácsón, in: *A Magyar tudomány napja a Délvidéken*, ed. Szalma, J. (2011), Újvidék: Vajdasági magyar tudományos társaság, pp. 259-267.

о одређеним специфичностима литургијског живота и одржавања миса у Бачу у односу на главну угарску цркву-катедралу у Острогону. Разне допуне и забелешке на маргинама потичу из доба Петра Варадија, међу њима и запис о увођењу каноника. Забелешка о безгрешном зачећу Богородице вероватно је у вези са Варадијевим односима са фрањевцима конвентуалцима који су и боравили у фрањевачком самостану у Бачу. Књига је украшена на 94. страни Христовом сликом где благосиља, као и сликама Светог Јована Крститеља и Пресвете Богородице. На овом мисалу је изображен и грб тадашњег Варадија, где два анђела придржавају штит са звездама и љиљаном. Претпоставља се да је лично надбискуп ово дело набавио за каптол у Бачу, можда као допуну неком изгубљеном мисалу који је коришћен у Бачу пре пада у заробљеништво Петра Варадија или неком другом који је загубљен у време његовог првог боравка у Бачу.¹²

Насељавање Срба у Угарску трајало је у таласима још од XIII века, али је свој замах добило у XV столећу, посебно након пада Смедерева под Турке 1459. године. Потомци деспота Ђурђа Бранковића тако су се нашли као поданици угарске круне и угледни барони ове земље. Као најзначајнија задужбина деспотице Ангелине и деспота Ђорђа, односно владике Максима Бранковића истиче се без сумње манастир Крушедол. Као прави центар српске културе у Срему и целој Угарској, овај манастир одликовала је и велика библиотека.

Према древним описима манастирске библиотеке у њој су били похрањени и списи византијских историчара, те се тако у Крушедолу чувао и примерак *Хронике* Георгија Хамартола, затим *Хроника* Јована Зонаре, потом и један препис романа о Варлааму и Јоасафу, као и копија *Палеје*. Осим ових историјских, књижевних и теолошких списа из Византије, и један значајан правни споменик је нашао своје место у овој првој српској библиотеци на тлу Угарске. У питању је *Синтагма Матије Властара*, класично византијско правно дело које је утицало чак и на Душанов законик.¹³

Међутим, османско харање и паљење ове светиње довели су до тога да је данас сразмерно мало познато о књигама које су припадале манастиру Крушедолу. Преостали примерци који потичу из средњег века (али и каснијих епоха) су углавном

---

12 *Missale Strigoniense*, Venezia, 1498, Országos Széchényi könyvtár, Inc. 181, 250 f; Fraknoi, V. (1888) *Váradi Péter kalocsai érsek missaleja 1498-ból, Magyar könyvszemle*, 16. folyam, I-IV. Füzet, január-december Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, pp. 1-8; Csapodi-Gárdonyi, K. нав. дело, стр. 365; Véber, J. нав. дело, стр. 112-115.

13 Медаковић, Д. *Историографија фрушкогорских манастира*, ур. Давидов, Д. (1989), Манастир Шишаговац, Београд: САНУ, стр. 23-24.

добро познати у науци, иако би требало неке од тих књига наново поменути и дати понеки нови коментар. Најстарија књига из библиотеке манастира Крушедола је рукопис из 1350–1360. године који представља *Тумачење заповести Господњих*. Сматра се да је македонске рецензије, али је у науци сматран и делом писаним бугарском рецензијом, због чега се сматрало да ју је владика Максим Бранковић донео из Влашке. Постоји запис који сведочи да је рукопис био у његовом поседу. Из 1375–1385. године потиче рукопис *Проповеди Светог Григорија Богослова*, иначе писано у српској рецензији. У њему је и надгробно слово Светога Григорија Богослова Светом Василију Великом, затим беседа о Светом Атанасију, али и беседе на Духове (Педесетницу), о Макавејима и друге.¹⁴

Псалтир са последовањем из 1440–1450. године, као и *Апостол са тумачењем* из 1445–1455. године су још две српске рукописне књиге писане на папиру, а чији записи сведоче да су биле у поседу владике Максима Бранковића. Из 1450–1460. године, пак, је занимљива рукописна књига, *Тумачење Светога Јеванђеља по Матеју Светог Јована Златоустога*. Ова вредна књига је, на основу записа, припадала манастиру Куртеа де Арђеш у Влашкој, а 1519. године ју је откупио и поклонио реченом манастиру војвода Њагоје Басараб. Потом је dospела у Крушедол, а прво је припадао деспоту Стефану Бранковићу, потом деспотици Ангелини и коначно деспоту Ђорђу, односно владици Максиму. И овај манускрипт је српске редакције.¹⁵

Један зборник у коме се налази Житије Светог Јована Златоустог, као и још неколико списа потиче из 1458. године. Веома је интересантан јер је настао у Смедереву, последњој престоници средњовековне Србије. Написао га је Стефан доместик за деспота Лазара Бранковића. Овај зборник био је познат и тако великим научницима какви су Франц Миклошич и Стојан Новаковић. Највећи део зборника заузима речено житије Светог Јована Златоустог од Георгија из Александрије. Остатак овог зборника чине махом разне беседе овог цариградског црквеног оца и писца, али и неке беседе Светог Јефрема Сирина, Атанасија Синајског, житије Свете Марије Египћанке, те житије Светог Великомученика Евстатија. Две речене беседе и два поменута житија налазе

---

14 Петковић, С. (1914) *Опис рукописа манастира Крушедола*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, стр. 94-96; Томин, С. (2007) *Владика Максим Бранковић*, Нови Сад: Платонеум, стр. 63-65. са додатном литературом која прати сваки опис појединих рукописа.

15 Томин, С. нав. дело, стр. 65-68.

се између разних беседа Јована Златоустог, тако да су дела поређана без неког конкретног реда.¹⁶

Сачувано је и једно Четворојеванђеље из 1490–1500. године, писано на папиру у молдавској редакцији. Раније су поједини истраживачи наводили да је рукопис бугарске редакције, али Светлана Томин у најрецентнијем делу посвећеном владици Максиму, па и његовим књигама изнела став да је у питању молдавска редакција рукописа.¹⁷ Посебно интересовање побуђује рукопис који се датује у 1495–1505. годину. У питању је зборник са службама и житијима руским светитељима. У историографији није много посвећено пажње самој садржини, те овом приликом се даје нешто детаљнији садржај овог интересантног рукописа. Писало га је више руку, а у њему су житија и службе Светом Сергију, затим спомен Светих мученика Тимотеја и Мавра, као и Успење Теодора печерског. У овом зборнику је и житије Светом Антонију Печерском, оснивачу овог значајног манастира у Кијеву. Свети Аврамије Смоленски, игуман, познат и проповедник покајања и Страшног суда је такође наведен у зборнику житија и служби руским светитељима, а записана су и житија кијевског кнеза Владимира, који је покрстио Русе, као и житија првих руских светитеља Бориса и Гљeba. Још неколико записа о овим првим руским мученицима постоје у овом зборнику, као и њихова чуда, какво је исцељење хромог и слепог примера ради. И Света Ефросинија Полоцка, у световном животу кнегиња Предислава, жена кнеза Георгија Всеславича, нашла је своје место у овом манускрипту који је до данас сачуван.¹⁸

Ову рукописну књигу би можда требало посматрати и као један одблесак живих културних и духовних веза Русије и руских земаља са Бранковићима. Добро је познат дар деспотице Ангелине Бранковић руском великом кнезу Василију Ивановичу, када му је послала део коњичке опреме деспота Јована Бранковића. Деспотица је 1509. године у писму молила и великог кнеза да буде ктитор и помогне јој да подигне цркву Светог Јована Златоустог где би пренела мошти мужа и сина. Истовремено, замолила је рускога владара да буде ктитор и манастира Светог Пантелејмона на Светој Гори. Поменути велики кнез московски заиста је послао помоћ и

---

16 Петковић, С. нав. дело, стр. 151-154; Томин, С. нав. дело, стр. 68-69.

17 Томин, С. нав. дело, стр. 69.

18 Петковић, С. нав. дело, стр. 25-27; Томин, С. нав. дело, стр. 70 са литературом.

деспотици, али и манастиру на Атосу, као и београдском митрополиту Теофану и Кучајском манастиру.¹⁹

По лепоти се издваја хронолошки најмлађи, али без сумње врло посебан рукопис који је 1514. године преписао монах Панкратије. Књига има велики број изузетно раскошних и лепих илуминација. У питању је у науци добро познато *Четворојеванђеље владике Максима*, које је украсио Петар Смедеревац раскошним оковом од сребра са позлатом 1540. или 1543. године. Ово Четворојеванђеље је оковано по жељи игумана манастира Благовештења Пресвете Богородице Крушедола који се звао Силвестер. Петар Смедеревац, са знаје се, у то време деловао је и живео у Бечкереку где је и сачинио овај оков.²⁰ Све сачуване књиге из негдашње библиотеке владике Максима Бранковића данас се чувају у Музеју Српске православне цркве у Београду.

Осим Крушедола, у Срему, где су Срби готово апсолутно већинско становништво крајем средњег века вреди поменути Сланкамен. Иако нема никаквих доказа да је овде била библиотека, постоји неколико књига које су управо овде преписане, све су црквене садржине и све су везане за овај град који је био деспотски посед. Познато је *Четворојеванђеље* из 1490. године које је преписао Јелисеј из Каменца Подолског, из данашње Украјине, простора који је тада био у Пољско-Литванској држави, те је могуће да је аутор, као Рус, дошао у Срем и ту преписао ову књигу. Посебно је занимљив помен да је поменути Јелисеј књигу преписао у дому рибара Петра. Андрија Русин из Сјанока у Галицији преписао је у Сланкамену а приложио потом Хиландару 1513. године један *Апостол са тумачењем*. Сама књига преписана је жељом попа Ђурђа пароха у Сланкамену. Судбина обојице је очигледно била одређена тешким положајем православне цркве у Пољској, односно некадашњој Галичко-волинској кнежевини. Могуће је да су уточиште нашли на пропутовању ка Светој Гори, а можда су се и задржали у Сланкамену.²¹ Још једно *Четворојеванђеље* преписао је 1501. године поп

---

19 Dinić-Knežević, D. (1975) Sremski Brankovići, *Istraživanja* 4, Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 39-40; Бошков, М. (1999) *О симболици дара деспотике Ангелине великом кнезу Василију Ивановичу*, В честь Мили Стојнич-Мили Стојнић у част, Београд: Славистичко друштво Србије, стр. 69-86.

20 Томин, С. нав. дело, стр. 70-71.

21 Видети детаљније о овим везама најновију студију: Харди, Ђ. (2019) Средњовековни Срем као географско и цивилизацијско одређиште руских монаха и духовника, *Православно монаштво. Тематски зборник посвећен архимандриту Дионисију (Пантелићу), духовнику манастира Светог Стефана у Липовцу, поводом седам деценија његове монашке службе*, Ниш: Центар за црквене студије, стр. 146-150.

Георгије за цркву Светог Николе у Сланкамену. Он је био син презвитера Радоње и мајке Радосаве и потицао је из Србије, из места Витезово.²² Још су његови родитељи дошли у Срем, и он је у Сланкамену преписао ову књигу. Данас се чува у манастиру Пиви. Један *Апостол* је 1514. године преписао такође у Сланкамену *грешни дијакон (ђакон) Божја*, и помиње у запису и устанак Ђерђа Доже, као и победу ердељског војводе (Јована Запоље) над устаницима.²³

На концу, када је Сланкамен у питању, не треба заборавити да је народна традиција ктитора ове цркве нашла у деспоту Вуку Гргуревећу Бранковићу, познатом Змају Огњеном Вуку. Иако никада није поседовао Сланкамен, могућност да је уистину био ктитор у рукописним књигама поменутог храма Светог Николе у овом граду, који је изгледа био средиште културног и духовног живота, није одрицала Душанка Динић-Кнежевић у нашој историографији.²⁴ Самим тим, може се претпоставити да је при овом храму постојала и библиотека, будући да су све познате књиге црквене садржине, да су им аутори, преписивачи или поручиоци црквена лица, те да је ова црква, као наводна деспотска задужбина, уживала изванредан углед.

На крају, из овога се јасно види да је тло данашње Војводине и током средњег века било културно и цивилизацијско раскршће. Библиотеке на њеном тлу, као и њихови сопственици су и током средњовековног раздобља уживали велики углед, било да се радило о римокатоличким самостанима или пак о српским православним храмовима и њиховим ктиторима. Личности великог формата, попут Петра Варадија или деспотске породице Бранковић, оставили су неизбрисив траг и у историји библиотекарства и старе књиге на подручју данашње Војводине.

ЛИТЕРАТУРА:

Bautz, F. W. Gregor IX Papst, *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* 2, ed. Bautz, F. W. (1990), Hamm: Bautz. cols. pp. 317–320.

Canetti, L. (2000) Gerardo di Csanád, in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 53, 29. мај 2020. http://www.treccani.it/enciclopedia/gerardo-di-csanad_%28Dizionario-Biografico%29/

---

22 У Браничеву се у првим османским дефтерима, у нахији Ресава помиње село Витежево. Можда би ово могло бити место порекла. О селу види: Крстић, А. (2006) Први османски дефтери као извор за историјску географију средњовековног Браничева, *Браничевски зборник* 3–4, Пожаревац: Удружење историчара Браничева и Тимочке крајине, стр. 95–113.

23 Томин, С. нав. дело, стр. 72–75.

24 Dinić-Knežević, D. нав. дело, стр. 20.

- Csapodi-Gárdonyi, K. (1977) Die Reste der Bibliothek eines ungarischen Humanisten, Peter Váradi, *Gutenberg Jahrbuch*, Bd. 52. Mainz: Gutenberg-Gesellschaft.
- Dinić-Knežević, D. (1975) Sremski Brankovići, *Istraživanja* 4, Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 5-47.
- Fraknói, V. (1888) Váradi Péter kalocsai érsek missaleja 1498-ból, *Magyar könyvszemle*, 16. folyam, I-IV. Füzet, január-december Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, pp. 1-8.
- Gregorius IX papa Decretales, ELTE Egyetemi Könyvtár, Inc. 65.
- Hervay, L. F. (1984) *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Roma: Editiones Cistercienses.
- Hoffmann, E. (1992) *Régi magyar bibliofilek*, Hasonmás kiadás és újabb adatok szerkesztette Wehli T, Budapest: MTA Művészettörténeti kutató intézet.
- Jakó, Zs. (1958), Váradi Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott, *Magyar könyvszemle*, 74. évf. 5. foly. 4. sz., Budapest: MTA BTK Irodalomtudományi Intézete-Országos Széchényi Könyvtár, pp. 345-350.
- Missale Strigoniense, Venezia, 1498, Országos Széchényi könyvtár, Inc. 181.
- Nemerkenyi, E. (2004) *Latin classics in medieval Hungary: eleventh century*, Debrecen-Budapest: CEU Press.
- Paulović, R. (1953) Borba kalockog nadbiskupa Petra Vardija za Petrovaradinsku tvrđavu, *Zbornik Matice srpske, Serija društvenih nauka* 6, Novi Sad: Matica srpska, str. 88-111.
- Powell, J. M. (2002) Decretales, *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 6, Fri-Hoh, Detroit-New York: Gale, pp. 495-498.
- Rasztik, T. A péterváradai apátság leltára 1495-ből. (Adalékok középkori ciszterci monostoraink anyagi kultúrájához), ed. Csukovits, E. (1998), *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*, Budapest: Magyar országos levéltár, pp. 197-216.
- Stojkovski, B. Egy bizánci könyv a reneszánszi Bácsón, *A Magyar tudomány napja a Délvidéken*, sz. Szalma, J. (2011) Újvidék: Vajdasági magyar tudományos társaság, pp. 259-267.
- Takács, M. (1989) *A bélakúti/péterváradai ciszterci monostor*, Újvidék: Forum.
- Udvardy, J. (1991) *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*, Köln: Görres Gesellschaft.
- Véber, J. (2006) Váradi címer használatáról, *Turul* 79, Budapest: Magyar Történelmi Társulat, pp. 75-78.
- Véber, J. (2016) *Két korszak határán, Váradi Péter humanista főpap, kalocsai érsek pályaképe*, Pécs-Budapest: Krónosz kiadó-Magyar történelmi társulat.

- Бошков, М. (1999) О симболици дара деспотице Ангелине великом кнезу василију Ивановичу, *В честъ Милы Стойнич-Мили Стојнић у част*, Београд: Славистичко друштво Србије, стр. 69-86.
- Крстић, А. (2006) Први османски дефтери као извор за историјску географију средњовековног Браничева, *Браничевски зборник 3-4*, Пожаревац: Удружење историчара Браничева и Тимочке крајине, стр. 95-113.
- Медаковић, Д. Историографија фрушкогорских манастира, у: *Манастир Шишатовац*, ур. Давидов, Д. (1989), Београд: САНУ, стр. 19-24.
- Петковић, С. (1914) *Опис рукописа манастира Крушедола*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Стојковски, Б. Библиотека калочко-бачког надбискупа Петра Вардија, *Антика и савремени свет данас. Зборник радова*, ур. Марицки Гађански, К. (2016), Београд: Друштво за античке студије Србије, стр. 313-321.
- Томин, С. (2007) *Владика Максим Бранковић*, Нови Сад: Платонеум.
- Харди, Ђ. (2019) Средњовековни Срем као географско и цивилизацијско одредиште руских монаха и духовника, *Православно монаштво. Тематски зборник посвећен архимандриту Дионисију (Пантелићу), духовнику манастира Светог Стефана у Липовцу, поводом седам деценија његове монашке службе*, Ниш: Центар за црквене студије, стр. 131-151.

Boris Stojkovski
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy –
Department of History, Novi Sad

MEDIEVAL LIBRARIES IN
PRESENT-DAY VOJVODINA

Abstract

Throughout history, the region of present-day northern Serbian province of Vojvodina has been a crossroads of cultures and civilizations. In this context, one can observe the history of medieval libraries. In this period of time, some sources have documented the existence of a library in a very famous and rich Cistercian monastery in Petrovaradin. This was one of the most prominent convents in medieval Hungary and even Rodrigo Borgia was trying to obtain the incomes of this abbey by becoming its governor. There is an inventory of this monastery dating back to 1495 where many liturgical books are listed. The city and the fortress of Bač were a centre of renaissance in the medieval Southern Hungary, thanks to the work of the archbishop Peter Varadi. What has remained of his library shows that he has read classical Greek and Roman authors, patristic texts, Byzantine writers and so on. Finally, in the monastery of Krušedol, built in 1508, the Serbs who fled to Hungary had their first large-scale cultural and spiritual centre, with a vast library from which several valuable manuscripts have survived.

Key words: *libraries, Hungary, Petrovaradin, Krušedol, Bač, Middle Ages*

Бојан Јевтић, *The Man with the Flower*,
110x90 cm, 2019.